

PAXTA TOZALASH KORXONALARIDA GURUH ICHIDAGI O‘ZARO TALABLARNI HISOBGA O‘TKAZISH ORQALI QARZ YUKINI KAMAYTIRISH MEXANIZMI

Murodov Orif Jumayevich
Toshkent xalqaro universiteti mustaqil izlanuvchisi, t.f.d., professor
E-mail: orifakadem81@gmail.com
UDK 336.77.066

Annotatsiya: Maqolada paxta tozalash korxonalarining guruh korxonalari bilan ikki tomonlama pul talablarini hisobga o‘tkazish mexanizmi taklif etiladi. Besh korxonaning 2018–2025-yillardagi moliyaviy hisobotlari doirasida mavjud bo‘lgan juft talab va majburiyat qoldiqlari tahlil qilinadi. Hisobga o‘tkazishning balans bo‘yicha yuqori chegarasi H=min(T;Q) bilan aniqlanadi. “Kogon” AJning 2024-yilgi ko‘rsatkichlarida ushbu chegara 70,8 mlrd so‘m yoki guruhga qarzning 56 foiziga teng. Natijalar haqiqiy hisobga o‘tkazish yoki erishilgan foiz tejamini emas, huquqiy va shartnomaviy tekshiruvdan keyin amalga oshirilishi mumkin bo‘lgan hisobiy salohiyatni bildiradi.
Kalit so‘zlar: paxta tozalash korxonasi, o‘zaro talablar, hisobga o‘tkazish, debitorlik, kreditorlik, guruh qarzi, foiz xarajati, moliyaviy barqarorlik.
Abstract: The article proposes a mechanism for offsetting bilateral monetary claims between cotton ginning enterprises and other companies within the corporate group. The outstanding balances of mutual claims and liabilities are analyzed based on the financial statements of five enterprises for the period 2018–2025. The upper balance-sheet limit of offsetting is determined using the formula H=min(T;Q). According to the 2024 financial indicators of Kogon JSC, this limit amounts to UZS 70.8 billion, representing 56% of the company's debt to the group. The results do not indicate actual offsets performed or interest savings achieved; rather, they represent the estimated potential for offsetting, subject to subsequent legal and contractual verification.
Keywords: cotton ginning enterprise, mutual claims, offsetting, accounts receivable, accounts payable, group debt, interest expenses, financial stability.
Абстрактный: В статье предлагается механизм зачёта двусторонних денежных требований между хлопкоочистительными предприятиями и предприятиями группы. В рамках финансовой отчётности пяти предприятий за 2018–2025 годы анализируются имеющиеся остатки взаимных требований и обязательств. Верхняя балансовая граница зачёта определяется по формуле H=min(T;Q). По показателям АО «Когон» за 2024 год данная величина составляет 70,8 млрд сумов, или 56 % задолженности перед группой. Полученные результаты отражают не фактически произведённый зачёт или достигнутую экономию на процентах, а расчётный потенциал, реализация которого возможна после проведения правовой и договорной проверки.
Ключевые слова: хлопкоочистительное предприятие, взаимные требования, зачёт, дебиторская задолженность, кредиторская задолженность, задолженность перед группой, процентные расходы, финансовая устойчивость.

Kirish (Введение/Introduction).

Paxta tozalash korxonalarida mavsumiy xaridlar, xomashyo bo‘naklari va guruh korxonalari bilan hisob-kitoblar moliyaviy resurslarning harakatini murakkablashtiradi. Bir korxonaning bir vaqtda guruhdagi boshqa subyektga ham kreditor, ham debitor bo‘lib qolishi yalpi balans qoldiqlarini oshiradi. Bunday sharoitda to‘lov topshiriqlarini alohida-alohida bajarishdan oldin o‘zaro pul talablarini huquqiy jihatdan tekshirib, hisobga o‘tkazish imkoniyatini aniqlash dolzarbdir [6].

Tadqiqotning maqsadi — o‘zaro talablarni hisobga o‘tkazishning balansga tayanuvchi yuqori chegarasini aniqlash, uni amalga oshirish bosqichlarini ishlab chiqish va qarzga xizmat ko‘rsatish xarajatlari bo‘yicha shartli iqtisodiy ta’sirni baholash. Ilmiy yangilik qarzning sof pozitsiyasini o‘zgartirmasdan, uning yalpi qoldiqlarini qisqartirish salohiyatini alohida o‘lchash va ushbu salohiyatni shartnoma hamda foizlilik mezonlari bilan bog‘lashdan iborat [10].

Adabiyotlar va huquqiy asos

Korxona moliyasida debitorlik va kreditorlik qarzlarini boshqarish aylanma kapitalning muhim qismidir. Biroq oddiy likvidlik koeffitsiyentlari bir kontragent bilan ikki tomonlama munosabatning huquqiy tabiatini ochmaydi. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 343–345-moddalari o‘zaro bir turdagi talablarni hisobga o‘tkazishning asosiy shartlarini belgilaydi; 344-moddadagi istisnolar va shartnomaviy cheklovlar har bir bitim uchun alohida tekshirilishi lozim [2].

Tadqiqot ma’lumotlari va metodologiyasi

Empirik asos sifatida “Mirzachul” MChJ, “White Gold” MChJ, “Real Agro Cotton” unitar korxonasi, “Sherobod” AJ va “Kogon” AJning moliyaviy hisobotlari ishlatildi. Hisob-kitoblar dissertatsiyaning 3.5, 4.2 va 4.6-paragraflaridagi F-1 hisobot qoldiqlariga tayanadi. 240-satr guruh korxonalarining tadqiqot korxonasiga qarzini (T), 630-satr esa tadqiqot korxonasining guruhga qarzini (Q) aks ettiruvchi tahliliy asos sifatida olingan [9].

H = min(T; Q) — hisobga o‘tkazishning balans bo‘yicha yuqori chegarasi; R = Q − H — hisobga o‘tkazishdan keyingi guruhga qarz; U = H / Q × 100 — guruhga qarzning potensial qoplanadigan ulushi (Q > 0).

Ushbu tengliklar haqiqiy bitimni tasdiqlamaydi: qoldiqning muddati kelganligi, talablarning bir turdaligi, da’vo muddati, hujjatlarning haqiqiyligi va kredit shartnomalaridagi cheklovlar tekshirilmaguncha H faqat nazariy yuqori chegara hisoblanadi.

Misol: “Kogon” AJning 2024-yilgi hisobotida T=70,8 mlrd so‘m, Q=126,3 mlrd so‘m. Demak H=min(70,8;126,3)=70,8 mlrd so‘m; U≈56,1%; R=55,5 mlrd so‘m. Bu operatsiya amalga oshirilsa, debitorlik va kreditorlik bir xil miqdorda qisqaradi, biroq o‘z kapitali yoki sof guruh pozitsiyasi avtomatik ravishda yaxshilanmaydi.

1-jadval.

Hisobga o‘tkazishning balans bo‘yicha yuqori chegarasi

Korxona	Yil	T	Q	H	H/Q, %	Q−H
Mirzachul	2023	0.7	26.4	0.7	3	25.7
Mirzachul	2024	23.7	86.8	23.7	27	63.1
Sherobod	2021	6.4	6.4	6.4	100	0
Sherobod	2025	6.2	6.3	6.2	98	0
Kogon	2022	9.1	250.6	9.1	4	241.5
Kogon	2023	69.4	277.2	69.4	25	207.8
Kogon	2024	70.8	126.3	70.8	56	55.5
Kogon	2025	70.6	110.4	70.6	64	39.8

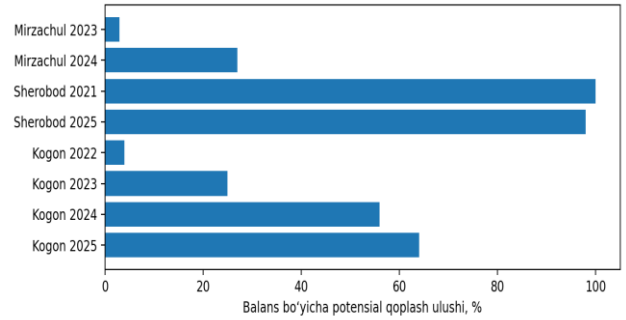
Izoh: qiymatlar mlrd so‘mda; “Sherobod” 2025-yil qoldig‘i yaxlitlangan. “Kogon” 2022 va 2025-yillaridagi hisobot sanalari to‘liq qiyosiy davr sifatida talqin etilmaydi. Manba: dissertatsiya, 4.4-jadval.

Natijalar: korxonalar kesimidagi tafovut

“Mirzachul” MChJda 2023-yilda hisobga o‘tkazishning yuqori chegarasi 0,7 mlrd so‘m bo‘lib, guruhga qarzning atigi 3 foizini tashkil etgan. 2024-yilda guruh talabi 23,7 mlrd so‘mga yetishi bilan potensial qoplash ulushi 27 foizga oshgan. Shunday bo‘lsa-da, 63,1 mlrd so‘mlik sof guruh qarzi saqlanib qoladi. Bu yerda hisobga o‘tkazish mexanizmi to‘lov intizomini yengillashtirishi mumkin, lekin qarz muammosini to‘liq bartaraf etmaydi.

“Sherobod” AJda 2021-yil uchun ikki tomonlama qoldiqlar deyarli teng — 6,4 mlrd so‘m. 2025-yilda esa 6,2 va 6,3 mlrd so‘mlik qoldiqlar hisobga olingan. Biroq deyarli to‘liq qoplanish ko‘rsatkichi ushbu qarzlarning muddatlari, huquqiy maqomi va bir kontragentga tegishliligini isbotlamaydi. Shu bois “100 foiz qoplanadi” degan xulosa emas, “balans bo‘yicha yuqori chegara 100 foizga yaqin” degan xulosa to‘g‘ri.

“Kogon” AJda 2022-yilgi 4 foizlik imkoniyat 2023-yilda 25 foiz, 2024-yilda 56 foiz, 2025-yilda esa 64 foiz bo‘lgan. Biroq mazkur foizlar turli hisobot sanalaridagi qoldiq ko‘rsatkichlari bo‘lgani uchun ulardan to‘g‘ridan-to‘g‘ri samaradorlikning o‘sish sur’ati sifatida foydalanish mumkin emas.

1-rasm. O‘zaro talablarni hisobga o‘tkazishning balans bo‘yicha potensial ulushi.

Manba: 1-jadval asosida muallif hisoblari

Hisobga o‘tkazishning amaliy algoritmi

Balans qoldiqlarini avtomatik tarzda kamaytirish o‘rniga hujjatga tayanuvchi besh bosqichli tartib taklif qilinadi. Mazkur tartib korxonaning moliya, buxgalteriya va yuridik xizmatlari o‘rtasidagi vakolatlarni ajratadi. Har bir bosqich natijasi hujjat bilan tasdiqlangandan keyingina keyingi bosqichga o‘tiladi 1-jadval.

2-jadval.

Har bir bosqich natijasi hujjat bilan tasdiqlangandan keyingina keyingi bosqichga o‘tishi

Bosqich	Amal	Hujjat	Mas’ul
1	Kontragent va shartnomalar kesimida qoldiqlarni solishtirish	Solishtirish dalolatnomasi	Bosh buxgalter
2	Bir turdagi va muddati kelgan talablarni saralash	Talablar reyestri	Moliya xizmati va yurist
3	H=min(T;Q) ni huquqiy mos talablar uchun hisoblash	Hisob-kitob varaqasi	Moliya xizmati
4	Hisobga o‘tkazish to‘g‘risida yozma ariza	Ariza va yetkazilganlik tasdig‘i	Rahbariyat va yurist
5	Buxgalteriya yozuvi va qolgan sof qarzni nazorat qilish	Buxgalteriya registri	Bosh buxgalter

Muhim jihat shundaki, o‘zaro talablarning mavjudligi va hisobga o‘tkazishning qonuniyligi ikki alohida masaladir. Bir guruhdagi korxonalar turli kontragentlar bilan alohida shartnomalarga ega bo‘lishi mumkin. Bunday holatda 240- va 630-satrlardagi umumiy qoldiqlarni bir-biriga qarshi qo‘yish yetarli emas: talablar aynan bir xil ikki huquqiy shaxs o‘rtasida o‘zaro mavjud bo‘lishi shart.

Hisobga o‘tkazishning iqtisodiy mazmuni — to‘lovlar sonini kamaytirish va yalpi qarzdorlikni aniqlashtirishdir. Sof aktivlar qiymati, sof qarz pozitsiyasi va operatsion pul oqimi o‘z-o‘zidan oshmaydi. Foiz xarajatining kamayishi esa faqat hisobga o‘tkazilgan majburiyat foizli bo‘lsa va shartnoma bo‘yicha foiz hisoblash to‘xtatilsa yuz beradi.

Foiz xarajatlari bo‘yicha shartli samaradorlik

Qarz foizli bo‘lgan holatda indikativ tejam E = H × i formulasi orqali baholanadi. Bu yerda i — aynan hisobga o‘tkaziladigan qarzning yillik shartnomaviy foiz stavkasi. Hisobotlarda guruh qarzining foizli yoki foizsizligi ko‘rsatilmagani sababli 8 va 14 foiz stavkalar faqat sezgirlik ssenariylari sifatida qo‘llanadi. Hisoblangan summa haqiqiy iqtisodiy samara emas.

Korxona	Yil	H, mlrd	8%: E	14%: E
Kogon	2023	69.4	5.55	9.72
Kogon	2024	70.8	5.66	9.91
Mirzachul	2024	23.7	1.9	3.32
Sherobod	2025	6.2	0.5	0.87

2-jadval. Hisobga o‘tkazish summasiga stavka qo‘llanganidagi nazariy yuqori chegaralar (mlrd so‘m). Manba: 1-jadval asosida hisoblangan shartli ssenariylar; foizli qarz ekani tasdiqlanmagan.

“Kogon” AJda 2024-yil uchun 70,8 × 0,08 = 5,664 mlrd so‘m; 70,8 × 0,14 = 9,912 mlrd so‘m. Biroq korxonaning shu yilgi haqiqiy foiz xarajati, qarzning foizlilik maqomi va boshqa kredit majburiyatlari inobatga olinmasa, 9,912 mlrd so‘mni real tejam deb bo‘lmaydi. Dissertatsiyada ham 14 foizlik ssenariy ehtimoldan yiroq yuqori chegara ekani qayd etilgan.

Mablag‘ tejalishi bo‘yicha tekshiruv ketma-ketligi quyidagicha: birinchidan, shartnomadagi foizli qoldiq ajratiladi; ikkinchidan, hisobga o‘tkaziladigan huquqiy talablar summasi topiladi; uchinchidan, foiz hisoblash muddati aniqlanadi; to‘rtinchidan, tegishli davrning haqiqiy foiz xarajati bilan solishtiriladi. Agar qarz foizsiz bo‘lsa, E=0 bo‘ladi, garchi yalpi balans qoldiqlari qisqarsa ham.

Muqobil boshqaruv qarorlari va cheklovlar

“White Gold” MChJda guruh bilan hisob-kitoblar tadqiqot balansida alohida aks etmagan; “Real Agro Cotton” unitar korxonasida esa guruhga qarzdorlik mavjud emas. Shu bois mazkur ikki korxona uchun H=min(T;Q) formulasi asosidagi hisobga o‘tkazish mexanizmini aynan bir xil shaklda qo‘llash mumkin emas. “Real Agro Cotton” uchun guruhdan talabni undirish jadvali, savdo debitorligini hujjatlash va kontragent to‘lov intizomini nazorat qilish maqsadga muvofiq.

Debitorlikning tarkibi ham ahamiyatli: paxta xomashyosi yetkazib beruvchilariga berilgan bo‘naklar ko‘pincha mahsulot bilan yopiladi. Bunday talabni pul shaklidagi savdo debitorligi bilan tenglashtirib, oddiy pul talablarini hisobga o‘tkazish tartibiga avtomatik kiritish xatodir. Bo‘naklar shartnoma, berilgan sana, mahsulotni yetkazish muddati va yopilgan qism bo‘yicha alohida reyestrda yuritilishi kerak [7].

3-jadval.

Qaror qabul qilish uchun minimal tekshiruv mezonlari

Mezon	Tekshiruv savoli	Natija
Kontragent mosligi	Talab va majburiyat bir xil ikki taraf o‘rtasidami?	Mos bo‘lmasa — H=0
Talab turi	Ikkalasi ham bir turdagi pul talabimi?	Mos bo‘lmasa — alohida tartib
Muddat	Talablar bo‘yicha bajarish muddati kelganmi?	Kelmagan bo‘lsa — kutish
Huquqiy cheklov	FK 344-moddasi yoki shartnomaviy to‘siq bormi?	Yurist xulosasi
Foizlilik	Yopilayotgan qarz foizlimi?	Faqat shunda foiz tejami
Hisobiy tekshiruv	Yozuv va qoldiqlar ikki tomonda tasdiqlanganmi?	Dalolatnoma va registr

Ushbu mezonlar qoldiqlarning shunchaki katta bo‘lishini real moliyaviy imkoniyat bilan adashtirmaslikka xizmat qiladi. Balansdagi umumiy guruh qarzi kontragentlar bo‘yicha tafsilotlarni bermaydi; shu sababli ushbu maqoladagi miqdoriy natijalar tekshirish uchun boshlang‘ich diagnostika hisoblanadi.

Muhokama va ilmiy-amaliy ahamiyat

Tadqiqot natijalari guruh ichidagi moliyaviy munosabatlar ikki xil vazifani talab etishini ko‘rsatadi. Birinchi vazifa — buxgalteriya balansida to‘plangan yalpi talab va majburiyatlarni iqtisodiy mazmuniga ko‘ra ajratish; ikkinchi vazifa — shartnoma bo‘yicha haqiqatan o‘zaro hisobga olinishi mumkin bo‘lgan summani tasdiqlash. Ushbu ikki vazifa

aralashtirilganda balans qoldig‘idan real pul tejami to‘g‘risida asossiz xulosa kelib chiqadi.

Tavsiya etilgan H va U ko‘rsatkichlari birinchi bosqichda korxonalarni saralashga yordam beradi. Masalan, “Kogon” AJ 2024-yilda 56 foizlik potensial qoplash ulushiga ega bo‘lsa, “Mirzachul” MChJda bu ulush 27 foiz. Bu farq huquqiy tekshiruv uchun qaysi korxonada ustuvorlik yuqori ekanini ko‘rsatishi mumkin. Biroq ularning qarz sifati, to‘lov muddati va moliyalashtirish shartlari bir xil ekani isbotlanmagan.

Mexanizmni joriy etish natijasini baholash uchun hisobga o‘tkazilgan haqiqiy summa, guruhga qarzning oldingi va keyingi qoldig‘i, foiz hisoblash to‘xtagan sana, bank va guruh shartnomalari, buxgalteriya yozuvlari talab etiladi. Mazkur hujjatlar asosida bir xil mavsumiy davrlar bo‘yicha oldin–keyin taqqoslash bajarilgandagina amaliy samara haqida xulosa chiqarish mumkin.

Xulosa va takliflar

Birinchidan, guruh korxonalari bilan ikki tomonlama pul talablarini hisobga o‘tkazish uchun balans bo‘yicha yuqori chegara H=min(T;Q) taklif qilindi. Bu ko‘rsatkich pul tushumini emas, qarz va talabning bir xil summaga kamayish imkoniyatini ifodalaydi.

Ikkinchidan, “Kogon” AJda 2024-yilgi potensial qoplash 70,8 mlrd so‘m (56%), “Mirzachul” MChJda 23,7 mlrd so‘m (27%) bo‘lgani aniqlandi. Bunday farqlar kontragentlar kesimida tekshiruvni ustuvorlashtirish uchun foydali.

Uchinchidan, besh bosqichli hujjatlashtirish tartibi ishlab chiqildi: solishtirish, saralash, chegara hisobi, ariza va buxgalteriya nazorati. Uning bajarilishi huquqiy ekspertiza va shartnoma shartlariga bog‘liq.

To‘rtinchidan, foiz tejami faqat foizli qarzning haqiqatan qisqarishi bilan yuzaga kelishi ta’kidlandi. Shuning uchun 8–14 foizlik hisoblar indikativ ssenariy bo‘lib, kuzatilgan iqtisodiy samara sifatida talqin qilinmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar (Литературы/ References):

1. Murodov O.J. Paxta tozalash korxonalarida moliyaviy barqarorlikni ta’minlashning moliyaviy mexanizmlarini takomillashtirish. DSc dissertatsiya qo‘lyozmasi. Toshkent, 2026. 3.5, 4.2, 4.6-paragraflar.

2. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. 343–345-moddalar. https://lex.uz.

3. Van Horne J.C., Wachowicz J.M. Fundamentals of Financial Management. 13th ed. Pearson Education, 2008.

4. Miller C., Jones L. Agricultural Value Chain Finance: Tools and Lessons. FAO / Practical Action Publishing, 2010.

5. Tadqiqot obyektlari — “Mirzachul”, “White Gold”, “Real Agro Cotton”, “Sherobod”, “Kogon” — 2018–2025-yillardagi F-1 va F-2 hisobotlari (korxonalar arxivi).

6. Murodov O.J. Paxta tozalash korxonalarining moliyaviy barqarorligini baholash mezonlari va ularni takomillashtirish yo‘nalishlari // Yosh olimlar ilmiy-amaliy konferensiyasi. 2025. B. 29–33. DOI: 10.5281/zenodo.17455268.

7. Murodov O.J. Financial Management of Foreign and Domestic Cotton Ginning Enterprises: Comparative Analysis, Diagnostics, and Improvement Directions // Econoscitech Integration. 2026. № 5. P. 208–218. DOI: 10.5281/zenodo.20390998.

8. Ohlson J.A. Financial ratios and the probabilistic prediction of bankruptcy. Journal of Accounting Research, 1980, 18(1), 109–131. DOI: 10.2307/2490395.

9. Altman E.I. Financial ratios, discriminant analysis and the prediction of corporate bankruptcy. The Journal of Finance, 1968, 23(4), 589–609. DOI: 10.1111/j.1540-6261.1968.tb00843.x.

10. Blaschke W., Jones M.T., Majnoni G., Martinez Peria S. Stress Testing of Financial Systems: An Overview of Issues, Methodologies, and FSAP Experiences. IMF Working Paper WP/01/88, 2001.